

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Polderpopulisme: De relatie tussen populisme en lokale partijen in Nederland

Huissteden, Jasper van

Citation

Huissteden, J. van. (2021). *Polderpopulisme: De relatie tussen populisme en lokale partijen in Nederland*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3466431>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Polderpopulisme

*De relatie tussen populisme
en lokale partijen in Nederland*

Jasper van Huissteden

s1877038

j.van.huissteden@umail.leidenuniv.nl

Bachelorproject: Nederlandse verkiezingen en kiesgedrag

Definitieve versie 23-5-2021

Politieke Wetenschap, Universiteit Leiden

Docent: Prof. dr. J.J.M van Holsteyn

Woorden: 6782

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Theoretisch kader	6
- Gedeelde geschiedenis	6
- Gedeelde ideologie	7
- Gedeeld electoraat	11
Onderzoeksopzet	13
Resultaten	17
Conclusie en discussie	21
Noten	23
Literatuurlijst	28
Appendix 1	29
Appendix 2	32

INLEIDING

Pim Fortuyn wordt in de media en in de wetenschap gezien als de peetvader van het contemporaine populisme in Nederland (Bélanger & Aarts, 2006; Bosman & d'Haenens, 2008; Koopmans & Muis, 2009; Lucardie & Voerman, 2012). Zijn snel rijzende ster, zijn opvallende politieke stijl en zijn schokkende dood – Fortuyn werd begin mei 2002 vermoord – maken Fortuyn een interessant onderzoeksonderwerp voor de wetenschap (Bélanger & Aarts, 2006; Bosman & d'Haenens, 2008; Koopmans & Muis, 2009). Wat echter nog onvoldoende is onderzocht, is de relatie tussen Fortuyns nationale populistische revolte en de lokale springplank naar zijn kortstondige succes: de lokale partij.

De lokale en nationale democratie in Nederland kennen een sterke verwevenheid. Lokale democratieën vormen volgens Van Ostaaijen (2018) ‘de haarvaten van het Nederlands bestuur’, omdat hier de overgrote meerderheid van de volksvertegenwoordigers en bestuurders actief is (p. 10). Ook staat het lokale bestuur de facto dicht bij de burger, waardoor maatschappelijke ontwikkelingen en fenomenen makkelijker door dringen tot de lokale politiek in vergelijking met de landelijke politiek (Van Ostaaijen J. , 2018, p. 10). Daarnaast is het voor nieuwe politieke partijen en bewegingen relatief eenvoudig om in de lokale politiek actief te worden (p. 10). Dit maakt de gemeenteraad een goed vertrekpunt voor een nieuwe politieke partij. Tot slot is de gemeente steeds meer verantwoordelijk voor wat voorheen nationale verantwoordelijkheden waren – bijvoorbeeld jeugd- en ouderenzorg en hulp bij werkloosheid (Schaap, 2019, p. 3) – waardoor het contact tussen burger en lokale overheid intensiveert. Kortom, de lokale democratie fungeert als proeftuin voor politieke verandering, als spiegel voor maatschappelijke kentering, als visvijver voor politiek talent en is de plek waar recent steeds meer voor de burger wordt bepaald.

De typering van de lokale democratie als voedingsbodem voor nationale politieke trends is goed toepasbaar op de casus Fortuyn, omdat niet alleen zijn eigen opkomst, maar ook de nationale populistische trend die hij in gang zette, een gevolg waren van lokale ontwikkelingen. Toen de Leefbaar-partijen van Hilversum en Utrecht in 1999 een landelijke Leefbaar-partij initieerden, werd succesvol lokaal populisme genationaliseerd (Lucardie & Voerman, 2012, pp. 72-82). In 2001 kwam Pim Fortuyn in beeld als kersverse voorman van

deze nieuwe partij Leefbaar Nederland. Zijn leiderschap duurde kort, maar zette Fortuyn wel op de kaart als populistisch alternatief voor de klassieke machtspartijen (CDA, VVD, PvdA en D66)¹ (Lucardie & Voerman, 2012). En ondanks de implosie van Leefbaar Nederland na Fortuyns vertrek en het snelle uiteenvallen van Lijst Pim Fortuyn (LPF) na Fortuyns dood, kent Nederland sindsdien een electorale en ideologische standvastigheid van (rechts)populisme (Lucardie, 2007, pp. 163-164; Lucardie & Voerman, 2012; Hamelers & Vliegthart, 2020). Otjes (2018) stelt dat deze aanwezigheid van populisme in Nederland een direct gevolg is van de groei van het aantal lokale partijen in de jaren '90 (p. 312). Ook op lokaal niveau is er, bijna twintig jaar na Fortuyns dood, nog immer electorale vertegenwoordiging van populisme, onder andere in de vorm van Leefbaar-partijen (Boogers, Lucardie, & Voerman, 2007, pp. 6, 10, 13; Boogers & Voerman, 2010, p. 78; Broekhuizen & Van Ostaaijen, 2021).

De relatie tussen lokaal en landelijk populisme zien we ook terug in de samenwerking tussen Leefbaar Rotterdam (LR) en het nationaal actieve, rechtspopulistische Forum voor Democratie (FvD) bij de recente Gemeenteraads- (2018) en Provinciale Statenverkiezingen (2019) (Obbink, 2017) en bij de kortstondige overstap van LR-voorman Joost Eerdmans naar hetzelfde FvD, in het najaar van 2020 (Alonso, 2020).

Tussen de lokale Leefbaar-beweging en nationaal populisme bestaan dus meerdere dwarsverbanden; daarmee is het een goed voorbeeld van hoe de lokale democratie kan fungeren als bron voor en wegbereider van nationale politieke trends. De vraag is of we de aanhoudende verwantschap tussen Leefbaar Rotterdam en nationaal populisme moeten zien als een incident of uitzondering, of dat er sprake is van een generaliseerbaar verband tussen de lokale en de populistische partij? In andere woorden; vormt de lokale opkomst van Fortuyn en de innige relatie tussen de Leefbaar-beweging en landelijke populistische partijen een uitzondering of is het slechts het topje van de ijsberg? Deze vraag vormt de aanleiding voor dit onderzoek.

Waar populisme op nationaal en Europees niveau een almaar uitdijend onderzoeksveld lijkt te zijn, blijft partij-onderzoek op sub-nationaal niveau – specifiek naar partijen op gemeentelijk niveau – een onderbelicht thema (Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018, p.

¹ In deze studie wordt meermaals verwezen naar de ‘traditionele’, ‘gevestigde’ of ‘klassieke’ machtspartijen, hiermee worden de partijen bedoeld die in het Nederlandse politieke bestel voor een lange aanhoudende periode aan de macht zijn (geweest). Het betreft de (fusie)partijen die de naoorlogse kabinetten domineerden, namelijk: CDA, PvdA, VVD en (in minder mate) D66. Dit zijn dus de partijen die traditioneel de politieke macht in handen hadden of hebben. Dit zijn tevens de partijen die in het overgrote deel van de gemeenten actief zijn met een lokale afdeling.

924). Ondanks dat populisme inmiddels een zeer breed onderzoeksveld is, is er weinig aandacht voor sub-nationale verklaringen, relaties en ontwikkelingen. Dit noemen Heinisch et al. (2018) ‘methodologisch nationalisme’ (p. 924). Dekker (2019) stelt dat de populisme-onderzoekers ‘obsessed’ zijn met nationale rechtspopulistische partijen, en constateert een leegte in onderzoek naar ‘the broader populist undercurrent’ (p. 83). Dat populisme op lagere bestuursniveaus onderbelicht is, erkent ook Nico Nelissen (2021). Hij schrijft dat lokaal populisme ‘misschien wel veel relevanter is’ dan populisme op nationale schaal (Nelissen, 2021, p. 89). Ondanks de herhaaldelijke erkenning van de academische lacune die de lokale democratie is, blijft deze wel bestaan. Dit is opvallend, aangezien uit onderzoek is gebleken dat nieuwe partijen die zich fundamenteel anders verhouden tot hun omgeving – zoals populisme ten opzichte van de politieke status quo –, gebaat zijn bij een sterke worteling in lokale gemeenschappen (Ellinas, 2020, pp. 237, 241-242). Zelfs in het huidige *antipolitieke* klimaat (Albertazzi & McDonnell, 2007, p. 1) blijkt het voor partijen electoraal gunstig om in te zetten op vestiging op lokaal niveau (Ellinas, 2020, p. 242). De afbrokkelende electorale steun voor de traditionele machtspartijen wordt daarom in de literatuur ook wel verklaard vanuit het structureel negeren van lokale partijorganisatie door deze partijen (Ellinas, 2020, p. 242). Dit roept de vraag op in hoeverre Nederlands populisme op nationaal niveau kan leunen op een populistische onderstroom, die zich manifesteert in de lokale democratie, wellicht in de vorm van lokale partijen.

In deze studie onderzoek ik of er een samenhang is tussen (de opkomst van) populisme en lokale partijen in Nederland, en kijk ik in hoeverre electorale steun voor lokale partijen van invloed is op de electorale steun voor nationale populistische partijen. Aldus draagt dit onderzoek bij aan een beter begrip van de wisselwerking tussen lokale en landelijke politiek, en geeft het een beeld van de bredere maatschappelijke aanwezigheid van populisme in Nederland.

THEORETISCH KADER

Gedeelde historie

De recente geschiedenis van lokale partijen is verbonden met de geschiedenis van populisme in Nederland (Otjes S. , 2018, p. 312). Lokale partijen zijn al lange tijd een belangrijk onderdeel van de gemeentepolitiek in Nederland (Van Ostaaijen J. , 2012, p. 200). In naoorlogs Nederland presteerden lokale partijen goed, vooral in het katholieke zuiden en in de kleine gemeenten (Boogers, Lucardie, & Voerman, 2007, p. 5). Vanaf halverwege de jaren '70 tot ongeveer 1990 daalde het aantal lokale partijen (Van Tilburg, 1993, p. 48), maar sinds de vroege jaren '90 is er weer een duidelijke electorale groei van de lokale partijfamilie waarneembaar (Boogers, Lucardie, & Voerman, 2007, pp. 3, 6). Meer recent zien we dat lokale partijen de facto in veel gemeenten zelfs de grootste fractie zijn geworden (NOS, 2018). Voor populisme geldt een vergelijkbaar patroon: een constante, maar fluctuerende aanwezigheid op het politieke speelveld in naoorlogs Europa (Mudde, 2004, p. 548; 2016; Lochocki, 2017) en vanaf de vroege jaren '90 een electorale groei en een standvastigere positionering in de Nederlandse politiek (Mudde, 2004, p. 551).

Voor beide partijfamilies geldt dat hun huidige electorale succes voor een belangrijk deel te koppelen is aan de grote maatschappelijke verandering die zich vanaf de jaren 1960 manifesteert: de postindustriële revolutie (Mudde, 2016, p. 26). In deze periode werd een proces van de-industrialisatie en secularisering ingezet (Mudde, 2004, p. 555; 2016). Voor de Nederlandse casus wordt dit maatschappelijke proces vaak geconceptualiseerd als *ontzui-ling* (Lucardie, 2007, pp. 152-153; Wielenga, 2013, p. 235), maar deze term impliceert wellicht een radicalere breuk met het verleden dan zich in werkelijkheid voordeed (Van Dam, 2011). Om deze reden hanteer ik bij voorkeur het begrip *dealignment*, ofwel: stabiele- en lange-termijn-factoren die vroeger belangrijk waren als determinanten van partijkeuze (zoals sociale klasse, religie of links-rechts ideologie) en waarvan in de loop der tijd de voorspelende kracht sterk afnam (Van der Brug & Rekker, 2021, p. 777).

Omdat de grote ideologische machtsblokken (de socialisten, sociaal- en christendemocraten, en de conservatieven) van naoorlogs Europa vanaf de jaren '60 hun politieke grip op de veranderende maatschappij verloren, ontstond er ruimte in het politieke speelveld

(Mudde, 2004; Albertazzi & McDonnell, 2007; Lochocki, 2017) – ook in Nederland (Lucardie & Voerman, 2012, pp. 189-190; Wielenga, 2013, pp. 235-236, 254; Schaap, 2019, pp. 37-38). Omdat kiezers minder gebonden waren aan een bepaalde partij, ging de volatilitéit omhoog (Otjes S. , 2018, p. 312) en werd toetreding tot de politiek voor nieuwe partijen en bewegingen makkelijker (Kaya, 2019, pp. 129-131). Het einde van de Koude Oorlog en de toenemende globalisering versterkten deze beweging (Mudde, 2004). Ontwikkelingen binnen het politieke domein droegen ook bij aan het ontstaan van politieke ruimte: de verlegde focus van *vertegenwoordigen* naar *besturen* bij klassieke machtspartijen – met als gevolg een eroderende relatie met de kiezer (Kriesi, 2014, p. 364) –, en het proces van ideologische convergentie van de gevestigde politieke partijen (Lucardie, 2007; Muis & Immerzeel, 2017, p. 913).

Terwijl de traditionele partijen geen antwoord hadden op de dealignment van het electoraat, kwamen populistische partijen op nationaal niveau en onafhankelijke, lokale partijen op gemeentelijk niveau in Nederland met een helder en geruststellend antwoord aan een deel van het groeiende aantal zwevende kiezers: het ligt niet aan jullie, het ligt aan het establishment (Albertazzi & McDonnell, 2007, pp. 4-5; Van Kessel, 2011, p. 85; Polk, et al., 2017; Schaap, 2019, p. 38). In de jaren '90 drong dit populistische gedachtegoed door in de lokale politiek. Tal van lokale partijen ontstonden uit protest tegen professionalisering en de ontstane technocratie in het lokale bestuur (Lucardie, 2007, p. 154). En met de komst van Pim Fortuyn, en later via Jan Marijnissen (SP), Geert Wilders (PVV) en Thierry Baudet (FvD) werd het anti-elite discours gemeengoed in de landelijke politiek (Lucardie & Voerman, 2012). Het verzet tegen het establishment, de heersende macht en/of de elite vormt de kern van de ideologisch overlap tussen populisme en lokale partijcultuur, zoals hieronder nader uiteen wordt gezet.

Gedeelde ideologie

Populisme en lokale partijcultuur lijken, naast de waargenomen gedeelde historische achtergrond, een ideologische overlap te hebben. Deze overlap betreft het fundamentele verzet tegen het (politieke) establishment: anti-elitisme. Beide partijfamilies onderscheiden zich van de klassieke machtspartijen (hun voornaamste politieke tegenstanders) *juist* op het feit dat zij géén klassieke machtspartij zijn. Zij presenteerden zich aan de kiezer als het anti-elitaire alternatief. Anti-elitisme kenmerkt zich door:

‘pointing out the supposed distance, lack of understanding, and political corruption of political leaders, who – these opponents contend – are aloof from both the needs and interests, as well as the mores, of “ordinary citizens”’ (Polk, et al., 2017, p. 2).

Anti-elitisme legt de burger een tweescheiding voor tussen een ongeïnteresseerde, corrupte en onbereikbare elite en de ‘gewone burger’. Anti-establishment partijen en bewegingen zijn bezig met een electorale opmars (Polk, et al., 2017, p. 2) en anti-elitisme retoriek is een centraal element geworden van de contemporaine Europese politiek (p. 7). Anti-elitisme ligt conceptueel heel dicht bij populisme, omdat populisme zich ook kenmerkt door een sterk anti-elite karakter, en de burger ook een scheiding tussen het ‘volk’ en de ‘elite’ voorlegt (Mudde, 2004).

Over de conceptualisatie van populisme wordt een aanhoudend debat gevoerd (Abts & Rummens, 2007; Stanley, 2008; Akkerman, Mudde, & Zaslove, 2014; Otjes & Louwerse, 2015; Bernhard & Hänggli, 2018; Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018). Tegelijkertijd zijn de aangedragen typering, invullingen en betekenissen in de kern overeenstemming (Hameleers & Vliegenthart, 2020, p. 21). Het aanhoudende debat over de definitie van populisme wordt daarom ook wel getypeerd als ‘deels kunstmatig’ (Pauwels, 2011, p. 100). Leidend in de literatuur is de definitie van populisme van Mudde (2004). Hij stelt dat populisme draait om twee claims: 1) er is een scheiding in de samenleving tussen twee antagonistische en homogene groepen: het ‘goede volk’ en de ‘corrupte elite’; en 2) het doel van politiek zou moeten zijn om de ‘volkswil’ uit te voeren (Mudde, 2004, p. 543). Dit maakt populisme een *thin-centered ideology*: een duidelijk onderscheidbare ideologische positie, maar in de regel enkel te praktiseren in connectie met een andere ideologie (Stanley, 2008, pp. 106-108; Otjes & Louwerse, 2015, p. 61; Bernhard & Hänggli, 2018). Hoe een populistische partijideologie er in de praktijk uitziet, is contextafhankelijk (Gidron & Bonikowski, 2013; Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018). Door de ideologische flexibiliteit en contextafhankelijkheid is populisme als partijfamilie moeilijk af te bakenen (Albertazzi & McDonnell, 2007, p. 4). Met andere woorden: wanneer een partij populistisch is en wanneer niet, blijft onderwerp van discussie.

Waar Europees en Nederlands populisme een rijk bezet onderzoeksveld is, is dat van de lokale democratie nog relatief onontgonnen. Dit heeft wellicht te maken met institutionele factoren – de lokale democratie wordt vaak beschouwd als ‘tweederangsdemocratie’ met *second order elections* (Schaap, 2019, pp. 139-142) –, maar politicologisch onderzoek op

sub-nationaal niveau lijkt ook een tweederangs-thema in de literatuur (Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018, p. 924; Dekker, 2019, p. 83). In de Nederlandse politicologische literatuur is er wel enige aandacht voor lokale politiek en partijen (Boogers, Lucardie, & Voerman, 2007; Van Ostaaijen J. , 2012; Otjes S. , 2018; 2019; Van Ostaaijen, Peeters, Jennissen, Voerman, & Otjes, 2019), maar is er nog weinig aandacht voor de dwarsverbanden tussen lokale politiek en de grotere politieke trends – zoals de opkomst van nationaal en zelfs Europees populisme.

Lokale partijen worden gedefinieerd als partijen die aan de gemeenteraadsverkiezingen deelnemen in één enkele gemeente, waarvan in de naam niet de naam van een landelijke of provinciale partij voorkomt en die organisatorisch niet verbonden zijn aan een landelijke of provinciale partij (Kiesraad, 2018). Essentieel in de kwalificatie als ‘lokale partij’ is dus de onafhankelijkheid van landelijke partijen (Van Tilburg, 1993, p. 23).

In de literatuur worden lokale partijen vaak gecategoriseerd, om zo enige grip te krijgen op de enorme verscheidenheid in de praktijk. Uit een verkennende analyse van de bestaande literatuur komen reeds zeven verschillende typologieën naar voren. Deze classificaties hebben overeenkomstig dat de lokale partij zich, los van de ideologische of organisatorische identiteit, in de regel presenteert als zijnde: dichter bij de burger, gericht op het lokale belang, en (daarmee) duidelijk onderscheidbaar van de landelijke (partij)politiek (Van Tilburg, 1993, pp. 25-27; Boogers, Lucardie, & Voerman, 2007, pp. 20-21; Van Ostaaijen, Boogers, & Euser, 2015, pp. 220-221; Euser, 2015, p. 34; Otjes S. , 2019, p. 15). Uit onderzoek blijkt inderdaad dat lokale partijen ‘lokalistischer’ zijn dan landelijke partijen (Otjes S. , 2019, p. 19), wat wel in de lijn der verwachting ligt. Boogers en Voerman scharen de helft van de lokale partijen onder het type ‘lokalistisch’ (2010, p. 85). Lokalisme is de kleinschaligere variant van het regionalisme, dat wil zeggen: de etno-territoriale ideologie die de specifieke kenmerken van de bevolking in een bepaalde regio politiseert ten opzichte van de nationale bevolking (Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018, p. 928). Regionalisme (en lokalisme) laat zich goed verenigen met populisme, omdat het een geografische invulling geeft aan de populistische antagonistische dichotomie van ‘het volk versus de elite’. Bij het regionalisme is het ‘volk’ de lokale of regionale bevolking, de ‘elite’ wordt gevormd door de politici en politieke partijen die het staatsbelang of de status quo verdedigen, veelal op bovenregionaal niveau (Heinisch, Massetti, & Mazzoleni, 2018, p. 928). Heinisch et al. (2018) verwachten daarom dat bij alle regionalistische partijen een bepaalde mate van populistisch discours verwacht kan worden (p. 928). Toegepast op de Nederlandse context ligt het in de

lijn der verwachting dat bij lokale partijen, die zich doorgaans middels hun lokalistische karakter presenteren als het lokale alternatief voor de landelijke partijen, een populistische ondertoon waargenomen kan worden. Boogers en Voerman (2010) stelden dat lokale partijen de lokale politiek verrijken met nieuwe politieke scheidslijnen, zoals tussen lokaal en supra-lokaal belang; tussen establishment en anti-establishment en tussen lokale geografische en demografische belangen (p. 88). Deze redenering volgend, moeten we lokale partijen dus (onder andere) zien als de lokale vertegenwoordigers van anti-establishment-politiek.

Ondanks deze verwachting van onderliggend anti-elitair populistisch discours bij lokale partijen, is het belangrijk te noemen dat lokale partijen niet per se populistisch zijn in hun retoriek, stijl of strategie. Daarvoor is de verscheidenheid binnen de lokale partijfamilie simpelweg te groot. Op basis van de literatuur is er echter voldoende reden aan te nemen dat de lokale partijen *grosso modo* bepaalde gedeelde kenmerken hebben, die zinspelen op een onderscheidbare positionering in de lokale politiek – een positionering die verwant lijkt te zijn aan het populistische partijprofiel. Schaap (2019) constateert in zijn boek over lokaal bestuur: ‘ondanks alle verschillen die tussen lokale partijen bestaan, lijken ze werkelijk voor een andere vorm van lokale politiek te staan’ (p. 38). Volgens hem kenmerkt de lokale partij zich in het ontbreken van grote maatschappijvisies; een bepaalde bedreiging als motief voor oprichting en bestaan; een nauwe relatie met de lokale bevolking; een ‘volkse’ stijl; een focus op de mens in plaats van op beleid; het staan voor lokale symbolen; en het (soms) apolitieke of antipolitieke karakter (Schaap, 2019, p. 38). Deze profilering vertoont een overlap met de karakterschets van de populistische partij. Zoals eerder beschreven, is populisme een ideologie met een duidelijke contextafhankelijkheid. Maar het centrale kenmerk dat populistische partijen over het algemeen delen is een mens-centrische beleidsopvatting – voortkomend uit de populistische claim dat politiek de uniforme volkswil moet vertegenwoordigen (Rooduijn, 2018, p. 354). Met deze focus op mens in plaats van beleid, zet de populistische partij zich af van bestaande bestuurscultuur en daarmee van het politieke establishment (Rooduijn, 2018, p. 354). Daarnaast hebben populistische partijen vaak een volkse stijl, een sterke vrijwilligerscultuur, een voorkeur voor plebiscitaire (of directe) democratie en charismatisch leiderschap en een neiging naar complottheorieën (Vossen, 2010, pp. 24-26).

Bovenstaande duidt op een vergelijkbaar partijprofiel van lokale- en populistische partijen. Beide kenmerken zich in een volkse stijl, een korte en nauwe relatie met de kiezer, een voorkeur voor mens-centrisch bestuur (en daarmee de afzet tegen technocratisch bestuur) en zij betogen een andere vorm van politiek voor te staan.

Gedeeld electoraat

In deze studie wordt gekeken naar de samenhang tussen electoraat van lokale en van populistische partijen, en wordt gekeken in welke mate de electorale steun voor lokale partijen een voorspellende factor kan zijn voor de mate van steun voor populistische partijen. Op basis van de bestaande literatuur is de verwachting dat ten minste gedeeltelijk hetzelfde type kiezer op lokale en populistische partijen stemt.

Ten eerste, kijkend naar de beschrijvende kenmerken van het electoraat, valt op dat de lokale kiezer (de kiezer van een lokale partij) en de populistische kiezer (de kiezer van een populistische partij) enkele kenmerken delen. Uit onderzoek van Bernhard en Hänggli (2018) blijkt dat een lager opleidingsniveau correleert met een sterkere populistische attitude. Hetzelfde geldt voor leeftijd en de economische situatie; deze variabelen hebben een positieve relatie met populistische attitudes (pp. 519-520). Betreffende opleiding en leeftijd is er een overeenkomst met de lokale kiezer, deze is gemiddeld ook ouder en lager opgeleid (Steenvoorden & Van der Waal, 2016, pp. 59-60).

Betreffende kiezer-attitudes is er ook sprake van gedeelde kenmerken tussen lokale en populistische kiezers. Zo wijst onderzoek naar onderliggende stemmotieven van lokale kiezers uit dat de lokale kiezer zich vaker achtergesteld voelt door de (lokale en nationale) politiek, gemiddeld minder vertrouwen heeft in de politiek en meer interesse heeft in de eigen gemeente dan kiezers van landelijke partijen (Steenvoorden & Van der Waal, 2016, pp. 59-60; Boogers, Van Ostaaijen, & Slagter, 2010, p. 28; Otjes S. , 2018, p. 319). Tevens komt een lokale stem eerder voort uit negatief sentiment – de afkeer van nationale partijen – dan uit positieve redenen – zoals een lokalistische politieke oriëntatie (Otjes S. , 2018, p. 305). Dit impliceert een anti-elitisme attitude onder lokale kiezers. Eerder onderzoek ondersteunt deze bevinding; hieruit bleek dat stemmen voor een lokale partij een manier is om ontevredenheid over het politieke establishment (op lokaal of nationaal niveau) te uiten (Boogers & Voerman, 2010, pp. 79-80).

Waar de lokaal stem vaker voortkomt uit een negatief sentiment en een afkeer van het (nationale) politieke establishment, blijkt uit onderzoek van Hartevelde et al. (2021) dat de populistische stem tenminste gedeeltelijk voortkomt uit lokale omstandigheden. De auteurs toonden aan dat in rurale gebieden lokale marginalisatie een betere verklaarder is van populistische attitudes dan bijvoorbeeld anti-immigratie attitudes (Hartevelde, Van der Brug, De Lange, & Van der Meer, 2021, p. 18). Zo is er dus sprake van een wisselwerking tussen lokale en nationale attitudes en stemgedrag. Uit onderzoek naar de attitudes van

populistische kiezers blijkt verder dat deze groep gemiddeld een sterker gevoel van verlies of tekortkoming (*perceived deprivation*) ervaart (Hameleers & De Vreese, 2020, pp. 262, 271). Uit andere onderzoeken blijkt dat populistische kiezers gemiddeld meer politieke interesse hebben (Bernhard & Hänggli, 2018, pp. 519-520) en dat er een positieve correlatie is tussen een stem voor een populistische partij en populistische attitudes – het gaat dan om een sterke preferentie voor volkssoevereiniteit, anti-elitisme en de strikte scheiding tussen ‘goed’ en ‘kwaad’ (Akkerman, Mudde, & Zaslove, 2014, pp. 1331, 1344). De kiezersprofielen van lokale en populistische partijen delen dus een sterke anti-establishment attitude en een sterker gevoel van achterstelling, door politiek of maatschappij. Het is aannemelijk dat attitudes van kiezers tussen verschillende verkiezingen niet fundamenteel veranderen, ondanks dat bij gemeenteraadsverkiezingen andere afwegingen zwaarder wegen dan bij Tweede Kamerverkiezingen. Stabiele kiezersattitudes zouden logischerwijs moeten resulteren in stemkeuzes op partijen die het beste inspelen op deze attitudes – zoals lokale en populistische partijen inspelen op anti-establishment attitudes.

Tot slot blijkt uit het Lokaal Kiezersonderzoek (LKO) van 2016 dat kiezers die landelijk (bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012) PVV en SP stemden vaker een lokale partij kiezen dan de kiezers van meer gevestigde partijen (Steenvoorden & Van der Waal, 2016, p. 60). Bevindingen uit het LKO van 2018 ondersteunen deze constatering; uit dit onderzoek bleek dat het electoraat van de PVV en de SP en de nieuwe partij Forum voor Democratie (bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017) vaker op lokale partijen stemt (De Blok, et al., 2018, p. 13).

ONDERZOEKSOPZET

Onderzoeksvraag en hypothesen

Het theoretisch kader beargumenteert de aanname dat er een historische, ideologische en electorale overlap is tussen nationaal populisme en lokale partijen. In de rest van dit onderzoek wordt er gekeken naar dit laatste onderdeel van de aangenomen symbiose tussen lokale partijen en populisme: electorale resultaten. De onderzoeksvraag die in het empirische deel van de studie centraal staat luidt: leidt een hogere mate van electorale steun voor lokale partijen bij gemeenteraadsverkiezingen tot een hogere mate van electorale steun voor populistische partijen bij nationale verkiezingen? De verwachting is dat er sprake is van een correlatie tussen de mate van electorale steun voor lokale partijen en de mate van electorale steun voor populistische partijen. Maar uit de inleiding en het theoretisch kader blijkt tevens dat de lokale democratie vaak dient als proeftuin en voedingsbodem voor nationale trends. De verwachting is dus dat de electorale situatie op de gemeentelijk niveau van voorspellende waarde kan zijn voor de electorale resultaten bij nationale verkiezingen. Deze vraag wordt statistisch onderzocht middels een nulhypothese en een alternatieve hypothese.

H0: Er is geen (of een negatief) lineair verband tussen de mate van electorale steun voor lokale partijen en de mate van electorale steun voor populistische partijen (op nationaal niveau).

De nulhypothese verwacht geen lineair verband tussen de steun voor lokale partijen en de steun voor populistische partijen. In andere woorden; volgens de nulhypothese zou een hoger stempercentage van lokale partijen niet leiden tot een hoger stempercentage van populistische partijen. Echter, op basis van het theoretisch kader en de inleiding is de verwachting dat er een positief verband is tussen beide stempercentages. Daarom luidt de alternatieve hypothese:

H1: Er is een positief lineair verband tussen de mate van electorale steun voor lokale partijen en de mate van electorale steun voor populistische partijen (op nationaal niveau).

Data, methode en variabelen

Voor de empirische analyse wordt gebruik gemaakt van electorale data. Het betreft de verkiezingsuitslagen van de meest recente Gemeenteraadsverkiezingen (2018) en Tweede Kamerverkiezingen (2021) – afkomstig uit de Databank Verkiezingsuitslagen (Kiesraad). Het betreft geaggregeerde data; er wordt gemeten op gemeenteniveau. Deze gegevens zijn verwerkt in een originele dataset. Deze dataset bevat gegevens voor 331 gemeenten – gemeenten waar in 2018 en/of 2021 geen verkiezingen werden gehouden vanwege een gemeentelijke herindeling of een opheffing zijn niet opgenomen in de dataset. Voor een verdere toelichting op de caseselectie en bronvermelding, zie appendix 1. De controlevariabelen die in de statistische analyse zijn opgenomen zijn gecodeerd op basis van gemeentelijke gegevens, afkomstig van het Centraal Bureau voor Statistiek.

De statistische analyse die gebruikt wordt is een lineaire regressieanalyse.¹ Er wordt gebruik gemaakt van twee regressiemodellen. In Model 1 wordt het effect van de stempercentages van lokale partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen (2018) op de stempercentages van populistische partijen bij de Tweede Kamerverkiezingen (2021) gemeten. De onafhankelijke (voorspellende) en afhankelijke variabele in de analyse zijn:

A.V. : ‘Populistisch electoraat’

Het electorale aandeel van populistische partijen (gemeten als percentage van het totaal aantal geldige stemmen) bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 per gemeente.

In de literatuur worden de Socialistische Partij (SP) en de Partij voor de Vrijheid (PVV) getypeerd als populistisch (Lucardie & Voerman, 2012; Akkerman, Mudde, & Zaslove, 2014, p. 1339; Otjes & Louwerse, 2015, p. 66). Deze onderzoeken zijn echter gepubliceerd voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, waarin de nieuwe rechtspopulistische partij Forum voor Democratie (FvD) voor het eerst meedeed. In een latere studie werd het populistische karakter van de SP en de PVV nogmaals onderschreven, maar deze studie had geen aandacht voor het FvD (Hameleers & De Vreese, 2020, p. 270). Toch verdient deze partij de kwalificatie populistisch: in een recent overzichtswerk over Europees populisme wordt FvD ‘another right-wing populist party’ genoemd (Kaya, 2019, p. 141). En in vele media wordt Forum voor Democratie overigens ook tot de (rechts)populistische partijfamilie gerekend (Abels, 2020; Broer, 2019; De Vries, 2019; Korteweg, 2019). Het aandeel uitgebrachte

stemmen op de SP, de PVV en het FvD is als percentage van het totaal aantal uitgebrachte (geldige) stemmen per gemeente gecodeerd.

O.V. : ‘Lokaal electoraat’²

Het electorale aandeel (gemeten als percentage van het totaal aantal geldige stemmen) van lokale partijen bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 2018 per gemeente.

De Kiesraad hanteert dezelfde classificatie van lokale partijen als gepresenteerd in het theoretisch kader, dat wil zeggen: partijen die aan de gemeenteraadsverkiezingen deelnemen in één enkele gemeente, waarvan in de naam niet de naam van een landelijke of provinciale partij voorkomt en die organisatorisch niet verbonden zijn aan een landelijke of provinciale partij (Kiesraad, 2018). In de electorale gegevens van de Kiesraad – de bron voor de gebruikte dataset – werden lokale partijen al als aparte groep weergegeven.

In het tweede regressiemodel (Model 2) wordt het effect van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele gecontroleerd op meerdere controlevariabelen. Uit de literatuur volgt dat de electorale steun voor zowel lokale als populistische partijen mede wordt beïnvloed door diverse sociale en economische variabelen (Boogers, Van Ostaaijen, & Slagter, 2010; Steenvoorden & Van der Waal, 2016; Bernhard & Hänggli, 2018; Hameleers & De Vreese, 2020). De controlevariabelen die in Model 2 zijn meegenomen zijn:

C.V.1 : ‘Leeftijd (65+)’

Het percentage mensen van 65 jaar en ouder per gemeente.

De variabele ‘leeftijd’ is relevant, omdat uit de literatuur blijkt dat er een positieve correlatie is tussen populistische attitudes en leeftijd (Bernhard & Hänggli, 2018, pp. 519-520). In andere woorden; oudere stemmers zijn eerder geneigd op een populistische partij te stemmen.

C.V.2 : ‘Opleiding (laag)’

Het percentage gediplomeerden met als hoogste afgeronde opleiding een VMBO, Havo, VWO of MBO-diploma per gemeente.

De variabele ‘opleiding’ wordt in de analyse meegenomen omdat uit de literatuur blijkt dat opleiding een negatieve correlatie heeft met populistische attitudes (Bernhard & Hänggli, 2018, pp. 519-520). Lager opgeleiden zijn dus volgens de literatuur eerder geneigd op een

populistische partij te stemmen. ‘Laagopgeleid’ wordt door het CBS gedefinieerd als ‘Het hoogst behaald onderwijsniveau is laag onderwijs. Dit omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo en de entreeopleiding, de voormalige assistentenopleiding (mbo1).’ (Centraal Bureau voor Statistiek, 2021). De variabele in de gebruikte dataset omvat een grotere groep dan binnen de definitie van het CBS valt (alle MBO-niveaus en alle middelbare schooldiploma’s gelden als laagopgeleid), omdat een nauwere operationalisatie niet mogelijk was met de beschikbare data.

C.V.3 : ‘Inkomen’

Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen (x 1000€) per inwoner per gemeente.

Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. (Centraal Bureau voor Statistiek, 2021). Door de inkomens te standaardiseren zijn deze tussen gemeentes vergelijkbaar. Een lager inkomen correleert volgens de literatuur met een sterkere neiging om op een populistische partij te stemmen (Bernhard & Hänggli, 2018, pp. 519-520).

C.V.4 : ‘Werkloosheid’

Het percentage mensen met een werkloosheidsuitkering (WW) ten opzichte van de gehele bevolking, per gemeente.

Volgens de literatuur is er sprake van een positieve correlatie tussen het werkloosheidspercentage en de grootte van het populistische electoraat (Bernhard & Hänggli, 2018, pp. 519-520), daarom is de variabele meegenomen in de analyse.

RESULTATEN

De hypothesen zijn getest door middel van een multivariate lineaire regressieanalyse (Tabel 2). In de statistische analyse is ook uit een Pearson r correlatietoets voor de relevante variabelen opgenomen (Tabel 1). Tevens is er een spreidingdiagram van de relatie tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabele geconstrueerd (Figuur 1).

Tabel 1. Pearson r correlaties van de relevante variabelen

	Populistisch electoraat	Lokaal electoraat
Populistisch electoraat		,102
Lokaal electoraat	,102	
Leeftijd (65+)	,058	,340***
Opleiding (laag)	,100	,103
Inkomen	-,238***	,027
Werkloosheid	,120*	,027

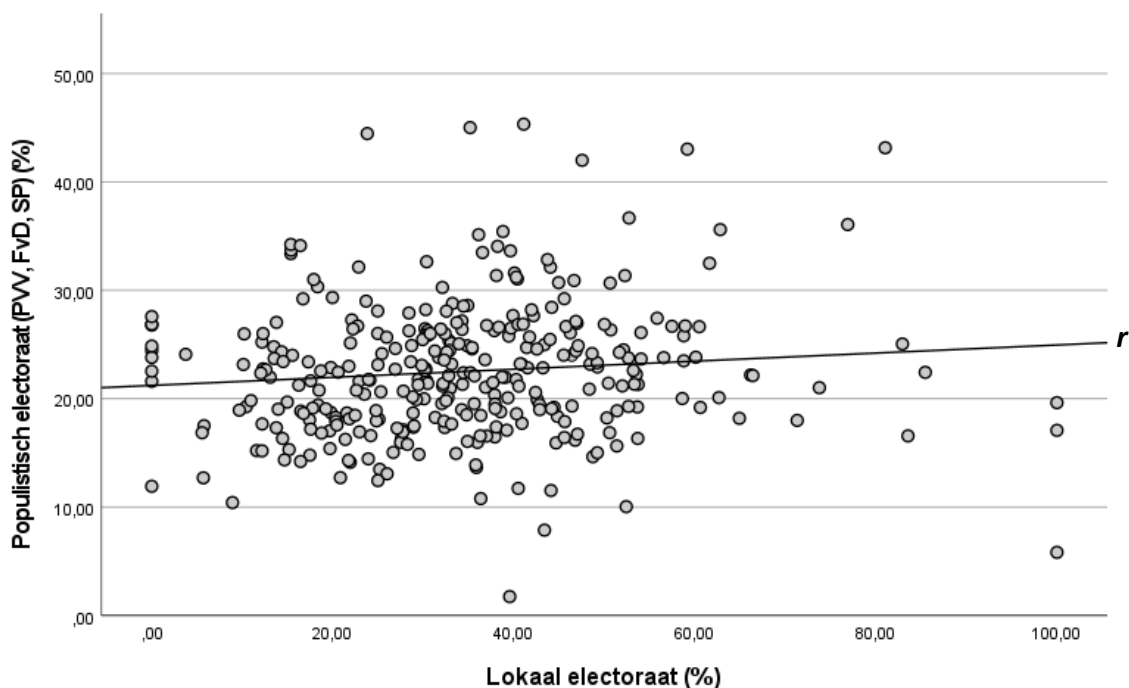
Noot: *** $p < 0,001$, * $p < 0,05$

Tabel 1 bevat de Pearson r correlaties tussen de onafhankelijke (*Lokaal electoraat*) en afhankelijke variabele (*Populistisch electoraat*), en de correlatiecoëfficiënten ten opzichte van de controlevariabelen. De onafhankelijke en afhankelijke variabele hebben een positieve correlatie, maar dit verband is zwak en niet significant, $r = 0,102$, $p = 0,063$. De afhankelijke variabele (*populistisch electoraat*) heeft een zwak positief verband met de variabele *leeftijd (65+)* ($r = 0,058$), hetzelfde geldt voor de variabele *opleiding (laag)* ($r = 0,100$). Voor beide variabelen geldt echter dat de correlatie niet significant is. De correlatie tussen de variabele *populistisch electoraat* en de variabelen *inkomen* en *werkloosheid* zijn beide wel significant; de variabele *populistisch electoraat* heeft een licht negatief verband met de variabele *inkomen*, $r = 0,238$, $p < 0,001$, en heeft een licht positief verband met de variabele *werkloosheid*, $r = 0,120$, $p = 0,029$. Het stempercentage op populistische partijen is dus matig negatief gerelateerd aan het gestandaardiseerde inkomensniveau in een gemeente, en matig positief gerelateerd aan het werkloosheidspercentage.

Kijkend naar de onafhankelijke variabele (*lokaal electoraat*) valt op dat de variabele met een andere controlevariabele een significante correlatie vertoont. Het betreft de variabele *leeftijd*; er is sprake van medium sterk positief verband, $r = 0,340$, $p < 0,001$. Een hoger percentage mensen boven de 65 jaar in een gemeente correleert significant met een hoger percentage stemmen op lokale partijen. Deze significante relatie heeft *leeftijd* niet met de *populistisch electoraat*, wat duidt op een onderscheid tussen het electoraat van lokale en van populistische partijen. Hetzelfde geldt voor de variabelen *inkomen* en *werkloosheid*; wel een significante correlatie met *populistisch electoraat*, niet met *lokaal electoraat*.

De resultaten uit Tabel 1 laten zien dat een hogere mate van electorale steun voor populistische partijen correleert met een hogere mate van electorale steun voor lokale partijen. Tevens is er een positief verband tussen een groter populistische electoraat en een gemiddeld oudere, lager opgeleide en minder welvarende bevolking. Echter, de gevonden correlaties zijn, op inkomen en werkloosheid na, niet significant.

Figuur 1. Spreidingsdiagram van de variabelen Lokaal electoraat en Populistisch electoraat.

Bron: CBS (2018); Kiesraad (2018, 2021).

In Figuur 1 zien we de spreiding van de gemeenten over de variabelen *populistisch electoraat* (y-as) en *lokaal electoraat* (x-as). Wat opvalt aan de spreidingsdiagram is dat lokale partijen het percentueel beter deden bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018, dan de

populistische partijen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Het gros van de cases bevindt zich op de x-as (lokaal electoraat) tussen 20% en 50% van de stemmen. Bij de y-as (populistisch electoraat) zit het merendeel van de cases tussen de 15% en 30% van de stemmen. Ook zijn er enkele cases (gemeenten) waar 100% van de geldige stemmen naar lokale partijen ging, maar die een relatief laag percentage populistische stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen (2021) hadden. De betreffende gemeente vertonen dus relatief hoge waarden voor de variabele *lokaal electoraat* en relatief lage waarden voor *populistisch electoraat*. Een analyse van deze outliers laat zien dat in deze gemeenten geen landelijke partijen meedoen – wat de vertekening verklaart.

Op basis van de spreidingsdiagram lijkt er sprake te zijn van een positieve lineaire relatie tussen *lokaal* en *populistisch electoraat* – hoewel het verband visueel niet heel sterk oogt. De regressielijn (r) die is toegevoegd ondersteunt de aanname van positieve regressie tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabele; deze vertoont een licht omhoog lopende curve. Op basis van de regressiecurve lijkt het erop dat in gemeenten met meer electorale steun voor lokale partijen, ook relatief meer electorale steun is voor populistische partijen.

Tabel 2. Lineair regressiemodel van het populistische electoraat

	Model 1	Model 2
(Constante)	20.356 (.894)	28.288 (5.480)
Lokaal electoraat	.067** (.021)	.060** (.022)
Leeftijd (65+)		.121 (.112)
Opleiding (laag)		.055 (.044)
Inkomen		-.519*** (.102)
Werkloosheid		1.029 (1.399)
R ²	.029**	.124***
Adj. R ²	.026**	.111***
N	324	324

Noot: OLS-regressiecoëfficiënten met standaardfouten tussen haakjes.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

In Tabel 2 staan de uitkomsten van de lineaire regressieanalyse van de afhankelijke variabele *populistisch electoraat*. Uit de analyse in Model 1 blijkt dat de onafhankelijke variabele *lokaal electoraat* een significant deel van de variantie in het de afhankelijke variabele *populistisch electoraat* verklaart ($R^2 = .029$; $F(1, 323) = 9.801$; $p < .01$). Uit Model 1 blijkt tevens dat *lokaal electoraat* een significant zwak positief verband heeft met *populistisch electoraat* ($\beta = .067$; $p < .01$). Dit maakt het een significante, maar zwakke voorspeller van de mate van electorale steun voor populistische partijen op nationaal niveau. Dit betekent dat de electorale steun voor populistische partijen zich gedeeltelijk laat voorspellen door de mate van electorale steun voor lokale partijen. De nulhypothese is hiermee verworpen; electorale steun voor lokale partijen houdt wél verband met electorale steun voor populistische partijen.

Model 2, met *lokaal electoraat*, *leeftijd (65+)*, *opleiding (laag)*, *inkomen* en *werkloosheid* als onafhankelijke variabelen, is een significant verklaarder van de variantie in de afhankelijke variabele *populistisch electoraat* (*adj. R² = .111*; $F(5, 319) = 9.063$; $p < 0,001$). De onafhankelijke variabele *lokaal electoraat* is in dit model gecontroleerd op de andere relevante variabelen (*leeftijd (65+)*; *opleiding (laag)*; *inkomen* en *werkloosheid*); hieruit volgt dat de mate van electorale steun voor lokale partijen nog steeds een significante voorspeller is van de electorale steun voor populistische partijen. Het effect blijft echter klein. De controlevariabelen *leeftijd (65+)*, *opleiding (laag)* en *werkloosheid* zijn geen significante voorspellers van de variabele *populistisch electoraat*, de controlevariabele *inkomen* wel ($\beta = -.519$; $p < .001$). Het gestandaardiseerd inkomen heeft een significant negatief verband met de electorale steun voor populistische partijen.

Kortom, uit de statistische analyse blijkt dat een grotere electorale steun voor lokale partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 mede leidde tot een grotere electorale steun voor populistische partijen (SP, PVV, FvD) bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Door deze statistische resultaten kan de nulhypothese verworpen worden, en is er steun gevonden voor de alternatieve hypothese – met de kanttekening dat er sprake is van een zwak positief verband.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Waar populisme op nationaal en Europees niveau veelvuldig is onderzocht, is de sub-nationale context nog steevast een academische lacune. Maar juist deze sub-nationale context is relevant voor onderzoek naar de bredere aanwezigheid van populisme, en maatschappelijke fenomenen en ontwikkelingen in het algemeen. Nederland kent een lange en sterke traditie van populisme, en een electorale standvastigheid van populistische partijen. Echter wordt de aanwezigheid van populisme op lokaal niveau, en vooral de wisselwerking tussen populisme op lokaal en nationaal niveau, structureel onderbelicht. Dit is opvallend, omdat de gemeente in Nederland, naast de rol als primair politiek aanspreekpunt voor de burger, eveneens het startpunt voor politieke carrières en een voedingsbodem voor nationale politieke trends is. Het ligt dus in de lijn der verwachting dat landelijke ontwikkelingen – zoals de opkomst van populisme – (deels) een lokale oorsprong hebben, of in ieder geval een voedingsbodem in de lokale context. Deze verwevenheid tussen de lokale en de nationale democratie vormde het centrale thema in deze studie.

De empirische vraag die deze studie probeerde te beantwoorden was: leidt een hogere mate van electorale steun voor lokale partijen bij gemeenteraadsverkiezingen tot een hogere mate van electorale steun voor populistische partijen bij nationale verkiezingen? Dit blijkt zo te zijn. De mate van electorale steun voor lokale partijen op gemeentelijk niveau is een significante voorspeller van de mate van electorale steun voor populistische partijen (op nationaal niveau). De voorspellende kracht van lokale partijsteun is echter klein, en de onderzochte correlatie tussen lokale en populistische partijsteun is wel positief, maar niet significant. Hierdoor biedt dit onderzoek geen sluitend bewijs voor de aanwezigheid van een evidente relatie tussen populisme op nationaal en lokale partijen op gemeentelijk niveau. De resultaten uit dit onderzoek wekken in ieder geval de suggestie van causaliteit tussen lokaal en nationaal stemgedrag, maar dit verband vergt meer aandacht en nader onderzoek.

De bredere relevantie van deze studie is dan ook niet het bewijzen van een electorale relatie tussen een lokale en een nationale politieke trend, maar betreft de ideologische en electorale wisselwerking tussen de verschillende bestuursniveaus in de representatieve democratie. Zeker in Nederland, waar op gemeentelijk niveau de lokale partijen tegenwoordig relatief het grootste zijn, is het belangrijk te begrijpen waar deze electorale dominantie

vandaan komt. Hetzelfde geldt voor het breed gedragen politiek-maatschappelijke discours van het anti-elitisme, in de landelijke politiek vertegenwoordigt door de populistische partijen. De theoretische en empirische steun die in dit onderzoek gevonden is voor de relatie tussen twee politieke fenomenen die op het eerste oog enkel relevant lijken in de eigen context – de opkomst van lokale partijen op lokaal niveau en de opkomst van populisme op landelijk niveau – laat zien dat er veel meer sprake is van kruisbestuiving tussen de verschillende lagen van de democratie. Uit dit onderzoek blijkt dat de opkomst en standvastigheid van de lokale partij veel meer verwantschap vertoont met de opkomst van het populisme, dan tot nu toe werd aangenomen. Hiermee draagt deze studie bij aan een beter begrip van de wisselwerking tussen de lokale en de nationale democratie, biedt het een ander perspectief op de positie en de achtergrond van de lokale partij en geeft het empirische steun aan de door Dekker (2019) waargenomen ‘broader populist undercurrent’ (p. 83) die zich in de Europese samenlevingen manifesteert.

Doordat in dit onderzoek gewerkt is met geaggregeerde data – dat wil zeggen: stempercentages gemeten per gemeente – telt elke casus (ergo: elke gemeente) even zwaar mee. Dit heeft als voordeel dat de grote gemeentes (waaronder alle grote steden) de gemeten correlatie en regressie niet sterk kunnen vertekenen. Zo heeft een grote stad als Amsterdam, met gemiddeld sterk afwijkende politieke attitudes onder haar grote bevolking, minder invloed op het gemeten verband op nationaal niveau. Hiertegenover staat dat een gemeente als Schiermonnikoog (932 inwoners) even zwaar meetelt in de statistische analyse als de gemeente Amsterdam (854.047 inwoners), wat uiteraard ook methodologische risico’s met zich meebrengt. In nader onderzoek is het van belang dat de relatie tussen lokale partijen en populisme (of in bredere zin: de lokale en de nationale democratie) op andere manieren wordt gemeten, zoals via kiezersonderzoek.

De reikwijdte van de conclusie van dit onderzoek is gelimiteerd. Er is enkel gekeken naar het verband tussen lokaal en nationaal kiesgedrag betreffende lokale en populistische partijen. Dit verband komt ten dele voort uit het bestaande anti-establishment sentiment in de samenleving, maar ook andere manifestaties van ‘the broader populist undercurrent’ (Dekker, 2019, p. 83), zoals de lokale én landelijke roep om meer burgerparticipatie in het bestuur (Michels, 2011), verdienen aandacht in verder onderzoek. En waar deze studie keek naar hoe populistische partijen electoraal geprofiteerd kunnen hebben van succesvolle lokale partijen, moet er ook worden gekeken naar de andere kant van de medaille – waarom en op welke wijze hebben de gevestigde partijen het lokaal laten liggen?

NOTEN:

¹ Aan de assumpties voor een lineaire regressieanalyse – normaliteit van de residuals; geen outliers; lineaire verbanden; homoscedasticiteit en geen multicollineariteit – is voldaan.

² In dit onderzoek gaat het om het stempercentages van de lokale partijen. Hoewel in het theoretisch kader wordt beargumenteerd dat lokale partijen op gemeentelijk niveau inspelen op anti-elite attitudes onder het electoraat, hebben ze niet per se het label ‘populistisch’. Lokale afdelingen van nationale populistische partijen (SP, PVV en FvD) worden daarom niet meegenomen in de analyse. Immers; niet de mate van lokaal populisme wordt gemeten, maar de mate waarin meer electorale steun voor lokale partijen leidt meer electorale steun voor populistische partijen.

³ De gemeenten die in de meetperiode (2018-2021) fuseerden of werden opgeheven, net als de nieuw opgerichte gemeenten in deze periode zijn niet meegenomen in de meting.

LITERATUUR

- Abels, R. (2020, april 2). Populisten kijken verschillend aan tegen het coronavirus. Hoe kan dat? *Trouw*. Geraadpleegd op mei 7, 2021, van <https://www.trouw.nl/buitenland/populisten-kijken-verschillend-aan-tegen-het-coronavirus-hoe-kan-dat~b495140b/>
- Abts, K., & Rummens, S. (2007). Populism versus democracy. *Political Studies* 55, 405-424.
- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparitive Political Studies* 47(9), 1324-1353.
- Albertazzi, D., & McDonnell, D. (2007). *Twenty-first century populism*. London: Palgrave Macmillan.
- Alonso, S. (2020, november 25). Joost Eerdmans: behendige populist, wars van theater. *NRC*, p. 7.
- Bélanger, E., & Aarts, K. (2006). Explaining the rise of the LPF: Issues, discontent, and the 2002 Dutch election. *Acta Politica* 41, 4-20.
- Bernhard, L., & Hänggli, R. (2018). Who holds populist attitudes? Evidence from Switzerland. *Swiss Political Science Review* 24(4), 510-524.
- Boogers, M., & Voerman, G. (2010). Independent local political parties in the Netherlands. *Local Government Studies* 36(1), 75-90.
- Boogers, M., Lucardie, A., & Voerman, G. (2007). *Lokale politieke groeperingen: Belangenbehartiging, protest en lokalisme*. Rijksuniversiteit Groningen/Universiteit van Tilburg.
- Boogers, M., Van Ostaaijen, J., & Slagter, L. (2010). *Lokale kiezers: lokale keuzes?* Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Bosman, J., & d'Haenens, L. (2008). News reporting on Pim Fortuyn: framing in two Dutch newspapers. *Media, Culture & Society* 30(5), 735-748.
- Broekhuizen, G., & Van Ostaaijen, J. (2021). Ontwikkeling en institutionalisering van een anti-establishmentpartij: De casus Leefbaar Rotterdam. *Beleid en Maatschappij* 48, 1-20.

- Broer, T. (2019, november 4). Rechts-populisme is niet op zijn retour, maar hier om te blijven. *Vrij Nederland*. Geraadpleegd op mei 7, 2021, van <https://www.vn.nl/rechts-populisme-sarah-de-lange/>
- Centraal Bureau voor Statistiek. (2021, maart 31). Regionale kerncijfers Nederland. (Kiesraad, Samensteller) Geraadpleegd op mei 7, 2021
- De Blok, L., Boogers, M., Van de Bovenkamp, H., Broekema, B., Van der Brug, W., Dekker, P., . . . Van der Waal, J. (2018). *Democratie dichterbij: Lokaal kiezersonderzoek 2018*. Stichting KiezersOnderzoek (SKON).
- De Vries, J. (2019, april 3). Meet Thierry Baudet, the suave new face of Dutch rightwing populims. *The Guardian*. Geraadpleegd op mei 7, 2021, van <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/03/thierry-baudet-dutch-rightwing-populism>
- Dekker, P. (2019). From pillarized active membership to populist active citizenship: The Dutch do democracy. *Voluntas* 30, 74-85.
- Ellinas, A. A. (2020). *Organizing against democracy: the local development of the far right in Greece and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Euser, B. (2015). *Geuzen aan de macht. De doorbraak van lokale partijen*. Amsterdam: Stichting Politieke Academie.
- Gidron, N., & Bonikowski, B. (2013). Varieties of populism: literature review and research agenda. *Weatherhead Working Paper Series* 13(4), 1-38.
- Hameleers, M., & De Vreese, C. H. (2020). To whom are “the people” opposed? Conceptualizing and measuring citizens’ populist attitudes as a multidimensional construct. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 30(2), 255-274.
- Hameleers, M., & Vliegenthart, R. (2020). "The rise of a populist Zeitgeist? A content analysis of populist media coverage in newspapers published between 1990 and 2017. *Journalism Studies* 21(1), 19-36.
- Harteveld, E., Van der Brug, W., De Lange, S., & Van der Meer, T. (2021). Multiple roots of the populist radical right: Support for the Dutch PVV in cities and the countryside. *European Journal of Political Research*, 1-22.
- Heinisch, R., Massetti, E., & Mazzoleni, O. (2018). Populism and ethno-territorial politics in European multi-level systems. *Comparative European Politics* 16, 923-936.
- Kaya, A. (2019). *Populism and heritage in Europe: Lost in diversity and unity*. Londen: Routledge.

- Kiesraad. (2018). *Gemeenteraad 21 maart 2018*. Geraadpleegd op mei 7, 2021, van [verkiezingsuitslagen.nl](https://www.verkiezingsuitslagen.nl):
<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/GR20180321>
- Kitschelt, H. (1989). *The logics of party formation. Ecological politics in Belgium and West Germany*. Ithaca, Londen: Cornell University Press.
- Koopmans, R., & Muis, J. (2009). The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach. *European Journal of Political Research* 48, 642-664.
- Korteweg, A. (2019, maart 22). Weghonen van populistisch rechts geen optie meer. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op mei 7, 2021, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/weghonen-van-populistisch-rechts-is-geen-optie-meer~b372eafd/>
- Kriesi, H. (2014). The populist challenge. *West European Politics* 37(2), 361-378.
- Lochocki, T. (2017). *The rise of populism in Western-Europe: A media analysis on failed political messaging*. Cham: Springer International Publishing AG.
- Lucardie, P. (2007). The Netherlands: Populism versus pillarization. In D. Albertazzi , & D. McDonell, *Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy* (pp. 151-165). Londen: Palgrave Macmillan UK.
- Lucardie, P., & Voerman, G. (2012). *Populisten in de polder*. Amersfoort: Uitgeverij Boom.
- Michels, A. (2011). De democratische waarde van burgerparticipatie: interactief bestuur en deliberatieve fora, *Bestuurskunde*, 2, 75-84.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition* 39(4), 542-563.
- Mudde, C. (2016). Europe's populist surge: A long time in the making. *Foreign Affairs* 95(6), 25-30.
- Muis, J., & Immerzeel, T. (2017). Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. *Current Sociology Review* 65(6), 909-930.
- Nelissen, N. (2021). Populisme als reactie op een falende (lokale) democratie? *Bestuurswetenschappen* 75(1), 81-95.
- NOS. (2018, maart 22). *Lokale partijen winnen in versplinterd politiek landschap*. Geraadpleegd op april 21, 2021, van [nos.nl](https://nos.nl/collectie/13642/artikel/2223771-lokale-partijen-winnen-in-versplinterd-politiek-landschap):
<https://nos.nl/collectie/13642/artikel/2223771-lokale-partijen-winnen-in-versplinterd-politiek-landschap>

- Obbink, H. (2017, juni 14). Forum voor Democratie gaat samenwerken met Leefbaar Rotterdam. *Trouw*. Geraadpleegd op april 23, 2021, van <https://www.trouw.nl/nieuws/forum-voor-democratie-gaat-samenwerken-met-leefbaar-rotterdam~b8b51e0a/>
- Otjes, S. (2018). Pushed by national politics or pulled by localism? Voting for independent local parties in the Netherlands. *Local Government Studies* 44(3), 305-328.
- Otjes, S. (2019). *Waar staan lokale partijen. De ideologische positionering van lokale partijen*. Groningen/Leiden: DNPP/IPW.
- Otjes, S., & Louwse, T. (2015). Populists in parliament: Comparing left-wing and right-wing populism in the Netherlands. *Political Studies* 63, 60-79.
- Pauwels, T. (2011). Measuring populism: A quantitative text analysis of party literature in Belgium. *Journal of Elections* 21(1), 97-119.
- Polk, J., Rovny, J., Bakker, R., Edwards, E., Hooghe, L., Jolly, S., . . . Zilovic, M. (2017). Explaining the salience of anti-elitism and reducing political corruption for political parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey data. *Research and Politics*, 1-9.
- Rooduijn, M. (2018). What unites the voter bases of populist parties? Comparing the electorates of 15 populist parties. *European Political Science Review* 10(30), 351-368.
- Schaap, L. (2019). *Lokaal bestuur*. Dordrecht: Convoy Uitgevers BV.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13(1), 95-110.
- Steenvoorden, E., & Van der Waal, J. (2016). *Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2016*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Steenvoorden, E., Van der Waal, J., & Broekema, B. (2017). Lokale verkiezingen: een lokaal of nationaal feest der democratie? *Bestuurswetenschappen* 71(3), 28-50.
- Van Dam, P. (2011). Een wankel vertoog, Over ontzuiling als karikatuur. *BMGN - Low Countries Historical Review* 126(3), 52-77.
- Van der Brug, W., & Rekker, R. (2021). Dealignment, realignment and generational differences in The Netherlands. *West European Politics* 44(4), 117-801.

- Van Kessel, S. (2011). Explaining the electoral performance of populist parties: The Netherlands as a case study. *Perspectives on European Politics and Society* 12(1), 68-88.
- Van Ostaaijen, J. (2012). Ondertussen in de lokale politiek: de ontwikkeling van lokale politieke partijen, de Leefbaar-beweging en Pim Fortuyn. *Beleid en Maatschappij* 39(2), 194-212.
- Van Ostaaijen, J. (2018). *Tussen eerste overheid en tweederangsdemocratie. Het functioneren van de lokale democratie in Nederland*. Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Van Ostaaijen, J., Boogers, M., & Euser, B. (2015). Opkomst en ontwikkeling van lokale partijen in Nederland: Een geloofwaardig alternatief. In G. Van der Brink, & S. Soeparman (Red.), *Naar een geloofwaardiger alternatief*. Meppel: Uitgeverij Boom.
- Van Ostaaijen, J., Peeters, M., Jennissen, S., Voerman, G., & Otjes, S. (2019). *Lokale partijen in Nederland: een overzicht over kennis over lokale partijen, 2002-2019*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Van Tilburg, M. (1993). *Lokaal of nationaal? Het lokale karakter van de gemeenteraadsverkiezingen in Nederlandse gemeenten (1974-1990)*. Den Haag: VNG-uitgeverij.
- Vossen, K. (2010). Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders compared. *Perspectives on European Politics and Society* 11(1), 22-38.
- Wielenga, F. (2013). *Nederland in de twintigste eeuw* (3e ed.). Amersfoort: Uitgeverij Boom.

APPENDIX 1

Dataset Gemeenten en Verkiezingen (2018-2021) [opgesteld door auteur]

Bronnen:

- **Administratieve gegevens gemeenten** (gemeentecode; gemeentecodeGM; gemeentenaam; provinciecode; provinciecodePV; provincienaam): CBS, 2021.
- **Indeling gemeenten (groot, middelgroot klein):** Min. SZW, 2019.
<https://www.uitvoeringvanbeleidszw.nl/subsidies-en-regelingen/veranderopgave-inburgering-pilots/documenten/publicaties/subsidies/veranderopgave-inburgering-pilots/tabel-aantal-inwoners-gemeenten-per-1-januari-2019/tabel-aantal-inwoners-gemeenten-per-1-januari-2019-op-alfabetische-volgorde>
- **Verkiezingsuitslagen:** Tweede Kamerverkiezingen 2021: Databank Verkiezingsuitslagen (Kiesraad, 2021)
<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK20210317>
- **Verkiezingsuitslagen:** Gemeenteraadsverkiezingen 2018: Databank Verkiezingsuitslagen (Kiesraad, 2021)
<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/GR20180321>
- **Controlevariabelen:** CBS Regionale Kerncijfers (StatLine)
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072NED/table?fromstatweb>

Cases:

Deelnemende gemeenten in analyse: 331

Aa en Hunze	Amstelveen	Bergeijk	Boekel	Capelle aan den
Aalsmeer	Amsterdam	Bergen (L.)	Borger-Odoorn	IJssel
Aalten	Apeldoorn	Bergen (NH.)	Borne	Castricum
Achtkarspelen	Arnhem	Bergen op Zoom	Borsele	Coevorden
Alblasserdam	Assen	Berkelland	Boxmeer	Cranendonck
Albrandswaard	Asten	Bernheze	Boxtel	Cuijk
Alkmaar	Baarle-Nassau	Best	Breda	Culemborg
Almelo	Baarn	Beuningen	Brielle	Dalfsen
Almere	Barendrecht	Beverwijk	Bronckhorst	Dantumadiel
Alphen aan den Rijn	Barneveld	Bladel	Brummen	De Bilt
Alphen-Chaam	Beek	Blaricum	Brunssum	De Fryske Marren
Ameland	Beemster	Bloemendaal	Bunnik	De Ronde Venen
Amersfoort	Beesel	Bodegraven-Reeuwijk	Bunschoten	De Wolden
	Berg en Dal		Buren	

Delft	Heeze-Leende	Meerssen	Rhenen	Valkenswaard
Den Helder	Heiloo	Meppel	Ridderkerk	Veendam
Deurne	Hellendoorn	Middelburg	Rijssen-Holten	Veenendaal
Deventer	Hellevoetsluis	Midden-Delfland	Rijswijk	Veere
Diemen	Helmond	Midden-Drenthe	Roerdalen	Veldhoven
Dinkelland	Hendrik-Ido-	Mill en Sint Hu-	Roermond	Velsen
Doesburg	Ambacht	bert	Roosendaal	Venlo
Doetinchem	Hengelo	Moerdijk	Rotterdam	Venray
Dongen	Heumen	Montferland	Rozendaal	Vlaardingen
Dordrecht	Heusden	Montfoort	Rucphen	Vlieland
Drechterland	Hillegom	Mook en Midde-	Schagen	Vlissingen
Drimmelen	Hilvarenbeek	laar	Scherpenzeel	Voerendaal
Dronten	Hilversum	Neder-Betuwe	Schiedam	Voorschoten
Druten	Hof van Twente	Nederweert	Schiermonnik-	Voorst
Duiven	Hollands Kroon	Nieuwegein	oog	Vught
Echt-Susteren	Hoogeveen	Nieuwkoop	Schouwen-Dui-	Waalre
Ede	Hoorn	Nijkerk	veland	Waalwijk
Eemnes	Horst aan de	Nijmegen	's-Gravenhage	Waddinxveen
Eersel	Maas	Nissewaard	's-Hertogenbosch	Wageningen
Eijsden-Margra-	Houten	Noord-Beveland	Simpelveld	Wassenaar
ten	Huizen	Noordenveld	Sint Anthonis	Waterland
Eindhoven	Hulst	Noordoostpolder	Sint-Michielsge-	Weert
Elburg	IJsselstein	Nuenen, Gerwen	stel	Weesp
Emmen	Kaag en Braas-	en Nederwetten	Sittard-Geleen	West Maas en
Enkhuizen	sem	Nunspeet	Sliedrecht	Waal
Enschede	Kampen	Oegstgeest	Sluis	Westerveld
Epe	Kapelle	Oirschot	Smallingerland	Westervoort
Ermelo	Katwijk	Oisterwijk	Soest	Westland
Etten-Leur	Kerkrade	Oldambt	Someren	Weststellingwerf
Geertruidenberg	Koggenland	Oldebroek	Son en Breugel	Westvoorne
Geldrop-Mierlo	Krimpen aan den	Oldenzaal	Stadskanaal	Wierden
Gemert-Bakel	IJssel	Olst-Wijhe	Staphorst	Wijchen
Gennep	Krimpenerwaard	Ommen	Stede Broec	Wijdmeren
Gilze en Rijen	Laarbeek	Oost Gelre	Steenbergen	Wijk bij Duur-
Goeree-Over-	Landerd	Oosterhout	Steenwijkerland	stede
flakkee	Landgraaf	Ooststellingwerf	Stein	Winterswijk
Goes	Landsmeer	Oostzaan	Stichtse Vecht	Woensdrecht
Goirle	Langedijk	Opmeer	Terneuzen	Woerden
Gooise Meren	Lansingerland	Opsterland	Terschelling	Wormerland
Gorinchem	Laren	Oss	Texel	Woudenberg
Gouda	Leiden	Oude IJsselstreek	Teylingen	Zaanstad
Grave	Leiderdorp	Ouder-Amstel	Tholen	Zaltbommel
Gulpen-Wittem	Leidschendam-	Oudewater	Tiel	Zandvoort
Haaksbergen	Voorburg	Overbetuwe	Tilburg	Zeewolde
Haarlem	Lelystad	Papendrecht	Tubbergen	Zeist
Halderberge	Leudal	Peel en Maas	Twenterand	Zoetermeer
Hardenberg	Leusden	Pekela	Tynaarlo	Zoeterwoude
Harderwijk	Lingewaard	Pijnacker-Noot-	Tytsjerksteradiel	Zuidplas
Hardinxveld-	Lisse	dorp	Uden	Zundert
Giessendam	Lochem	Purmerend	Uitgeest	Zutphen
Harlingen	Loon op Zand	Putten	Uithoorn	Zwartewaterland
Hatter	Lopik	Raalte	Urk	Zwijndrecht
Heemskerk	Losser	Reimerswaal	Utrecht	Zwolle
Heemstede	Maasdriel	Renkum	Utrechtse Heu-	
Heerde	Maasgouw	Renswoude	velrug	
Heerenveen	Maassluis	Reusel-De Mier-	Vaals	
Heerhugowaard	Maastricht	den	Valkenburg aan	
Heerlen	Medemblik	Rheden	de Geul	

Gemeenteraadsverkiezingen (21-03-2018): 335 gemeenten

Geen Gemeenteraadsverkiezingen in:

- 1 herindelingsgemeente uit 2016: Edam-Volendam.
- 1 herindelingsgemeente uit 2017: Meijerstad.
- 6 herindelingsgemeentes uit 2018: Leeuwarden; Midden-Groningen; Súdwest-Fryslan; Waadhoeke; Westerwolde; Zevenaar.
- 12 (nieuwe) herindelingsgemeentes + 36 opgeheven gemeenten uit 2019, bestaande uit:

<u>Noardeast-Fryslan:</u>	<u>Westerkwartier:</u>	Haarlemmerliede
Dongeradeel	Grootegeest	<u>Vijfheerenlanden:</u>
Ferwenderadiel	Leek	Leerdam
Kollumerland	Marum	Zederik
Nieuwkruisland	Zuidhorn	Vianen
<u>West Betuwe:</u>	Winsum (deel)	<u>Hoeksche Waard:</u>
Geldermalsen	<u>Beekdaelen:</u>	Binnenmaas
Lingewaal	Nuth	Cromstrijen
Neerijen	Onderbanken	Korendijk
<u>Groningen:</u> Groningen +	Schinnen	Oud-Beijerland
Haren	<u>Altena:</u>	Strijen
Ten Boer	Aalburg	<u>Molenlanden:</u>
<u>Het Hogeland:</u>	Werkendam	Giessenlanden
Bedum	Woudrichem	Molenwaard
De Marne	<u>Haarlemmermeer:</u> Haarlem-	<u>Noordwijk:</u> Noordwijk +
Eemsumond	mermeer +	Noordwijkerhout
Winsum (deel)	Spaarnwoude	

Tweede Kamerverkiezingen (15/16/17-03-2021): 352 gemeenten

Ten opzichte van de lijst deelnemende gemeenten bij de Gemeenteraadsverkiezingen 2018 (335), ontbreken er 4 gemeenten:

- 1 fusiegemeente, bestaande uit: Appingedam; Delfzijl; Loppersum (nu: Eemsdelta).
- 1 opgeheven gemeente: Haaren (nu: Oisterwijk; Vught; Boxtel; Tilburg).

Deze gemeenten hebben dus geen verkiezingsuitslagen voor 2021, en worden niet meegenomen in de analyse. Hiermee komt het aantal meetbare cases op 331.

APPENDIX 2

SPPS Syntax:

- *Correlatie (Tabel 1)*

```
CORRELATIONS
/VARIABLES=Lokaalelectoraat OnderwijsGediplomeerdenLAAGOPGELEIDVoortgezetonder-
wijsM
    InkomenenvermogenGemiddeldgestandaardiseerdinkomenParticul    BevolkingDemogra-
fischedrukGrijzedruk
    SocialezekerheidUitkeringsontvangerspersoortuitkeringWerkl_A
/PRINT=TWOTAIL NOSIG FULL
/MISSING=PAIRWISE.
```

- *Spreidingsdiagram (Figuur 1)*

```
* Chart Builder.
GGRAPH
  /GRAPHDATASET NAME="graphdataset" VARIABLES=Lokaalelectoraat Populistischelec-
  toraatPVVfvdSP
  MISSING=LISTWISE REPORTMISSING=NO
  /GRAPHSPEC SOURCE=INLINE
  /FITLINE TOTAL=NO SUBGROUP=NO.
BEGIN GPL
  SOURCE: s=userSource(id("graphdataset"))
  DATA: Lokaalelectoraat=col(source(s), name("Lokaalelectoraat"))
  DATA: PopulistischelectoraatPVVfvdSP=col(source(s), name("Populistischelec-
  toraatPVVfvdSP"))
  GUIDE: axis(dim(1), label("Lokaal electoraat (%)))
  GUIDE: axis(dim(2), label("Populistisch electoraat (PVV, FvD, SP) (%)))
  GUIDE: text.title(label("Scatter Plot of Populistisch electoraat (PVV, FvD, SP)
  (%) by Lokaal ",
  "electoraat (%)))
  ELEMENT: point(position(Lokaalelectoraat*PopulistischelectoraatPVVfvdSP))
END GPL.
```

- *Regressie (Tabel 2)*

```
REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA CHANGE
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT PopulistischelectoraatPVVfvdSP
/METHOD=ENTER Lokaalelectoraat
/METHOD=ENTER Leeftijdsgroepen65enouder OnderwijsGediplomeerdenLAAGOPGELEID-
VoortgezetonderwijsM_A
    InkomenenvermogenGemiddeldgestandaardiseerdinkomenParticul
    SocialezekerheidUitkeringsontvangerspersoortuitkeringWerkl_A
/RESIDUALS DURBIN.
```